

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкрито основні наукові підходи щодо виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів. Основна увага зосереджена на гуманістичному, системному, особистісно орієнтованому та суб'єкт-суб'єктному підходах та принципах цілісності, наступності, єдності виховних зусиль, відповідності віковим особливостям, резонансу, що визначають педагогічні умови виховання (підготовка вчителів до виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів; розроблення та впровадження методики виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів у навчально-виховному процесі; забезпечення взаємодії школи із сім'єю у вихованні ціннісного ставлення до людини у молодших школярів) та вибір доцільних форм і методів роботи.

Ключові слова: *молоді школярі, наукові підходи, принципи виховання, ціннісне ставлення до людини, педагогічні умови, методи.*

В умовах політичної й економічної кризи, військової агресії зростає потреба у переосмисленні моральних цінностей та ціннісного ставлення до людини, що зумовлено необхідністю виживання у складних умовах, сучасними викликами та суперечностями, які потребують невідкладного вирішення. Особливо це питання важливе для виховання підростаючого покоління, яке невдовзі розбудовуватиме Україну. Саме тому виховання у дітей молодшого шкільного віку ціннісного ставлення до людини має здійснюватися на основі сучасних наукових підходів, які визначають методологічну основу зазначеної проблеми.

Різні аспекти ціннісного ставлення до людини досліджували І. Бех, С. Гаряча, О. Докукіна, К. Журба, В. Киричок, Г. Кирмач, Г. Назаренко, В. Рибалко, К. Чорна, І. Шкільна, Н. Щуркова; у працях цих науковців відображені сучасне бачення та методологічні підходи щодо виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів.

Ціннісне ставлення до людини формувалося на різних етапах і формаціях розвитку людства, водночас виступаючи характеристикою моральної сторони людини, пронизуючи усю поведінку та предметно-практичну діяльність, про що свідчать філософські, педагогічні та психологічні дослідження. Зокрема, ціннісне ставлення до людини знаходить

своє відображення у гуманістичних концепціях й ідеалах, підтверджених сучасним міжнародним і українським правом. Усвідомлення значущості ціннісного ставлення до людини вимагає обґрунтованих наукових підходів, створення відповідних умов виховання, вивчення вікових особливостей дітей та визначення складників цього процесу.

Метою статті є висвітлення сучасних наукових підходів у вихованні ціннісного ставлення до людини у молодших школярів.

Цінність особистості іншої людини – феномен індивідуальної свідомості – розглядається нами як особлива цінність, що є системою установок, мотивів, потреб, поглядів і переконань, в основі яких лежать принципи ціннісного ставлення до інших людей, що проявляються в активно-діяльнському ставленні до людей і ґрунтуються на визнанні людини як найвищої цінності.

Ціннісне ставлення до людини визначає свідомий, вибірковий, побудований на індивідуальному досвіді психологічний зв'язок людини з різними сторонами буття, значущими для неї. Це виявляється у вчинках, реакціях та переживаннях індивіда, які формуються в процесі різноманітної життєдіяльності.

Ціннісне ставлення до людини формується у результаті всього розвитку особистості, її виховання і самовиховання. Залежно від особистісної значущості гуманістичних цінностей, можна виділити не лише ієрархію цінностей, а й їх вплив на ставлення до людей.

Однак ця ієрархія не є сталою, вона постійно змінюється, розвивається і залежить від того, які відповіді дає людина на запитання, що стосується її Я-концепції, сенсу життя, пріоритетів, можливостей саморегуляції. У різні періоди життя дитини переважають різні цінності, які й визначають її ставлення до дійсності та до іншої людини.

Ціннісне ставлення до людини виявляється у різних сферах життєдіяльності і відображає погляди особистості, її пріоритети у реальній поведінці, тоді як сама особистість може одночасно виступати суб'єктом у різних сферах діяльності.

Гуманістичний науковий підхід ґрунтується на інтересі до проблеми виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів через призму гуманістичних цінностей і гуманістичної моралі, згідно з якими людина визнається найвищою цінністю, що має право на реалізацію своїх сутнісних

сил. Таке розуміння людини як мети, а не як засобу слугує підґрунтям ціннісного ставлення до неї. Особливо таке виховання актуальне у початковій ланці школи, коли на основі засвоєних гуманістичних цінностей формується ставлення дитини до себе та до інших людей.

З огляду на це інтерес для нашого дослідження становлять педагогічні погляди В. Білоусової, яка у ставленні до іншої людини виокремлювала гуманізм (визнання цінності іншої людини, цінності життя, дбайливість, захист) і антигуманізм (байдужість, нехтування, ненависть, мізантропія). «Якщо людина – мета, то визначальними в ставленні до неї є довіра, доброзичливість, повага, толерантність. Якщо ж людина засіб, то її лише використовують, спустошують і відкидають як непотрібну річ» [3, с. 95]. Зокрема, вчена розглядала ціннісне ставлення до людини у контексті гуманізації відносин, культури людських відносин, де людина виступає одночасно суб'єктом і об'єктом, тобто ставлення до інших людей і до себе посідає стрижневе місце у характері кожної людини. Організація педагогічного процесу розглядається нею як цілісна динамічна сукупність суб'єкт-суб'єктних взаємодій педагога і школяра, дітей на основі гуманістичної моралі, діалогічної культури і співтворчості [3, с. 110].

Ідеї В. Білоусової набули розвою і підтвердження у дослідженнях В. Киричок, яка звернула увагу на зв'язок ціннісного ставлення до людини з потребами, мотивами, емоційними процесами і почуттями. Окрім того, на її думку, ціннісне ставлення до людини виконує ряд функцій: регуляторну (регулює міжособистісні стосунки), оцінну (оцінювання щодо потреби, корисності, прийнятності), емоційну (сприяє вираженню почуттів, спонукає до рефлексії), діяльну (виявляється у конкретних вчинках і діях).

На думку В. Киричок, «ціннісне ставлення до іншої людини – основа гуманного ставлення, позитивно-активне діяльне міжособистісне взаємоставлення, що ґрунтується на повазі до людського життя, усвідомленні його недоторканості, визнанні його найвищою цінністю. Воно проявляється у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог у взаєминах з людьми, а також в альтруїстичному характері переживань і почуттів; визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на позитивне волевиявлення; орієнтації на позитивне в людях; здатності до морального вдосконалення; постійній спрямованості на іншу людину, повазі її гідності;

доброзичливості, довірі, співчутті, співпереживанні, доброті, своєчасній допомозі, доброчесності й милосерді; переживанні глибокого задоволення від безкорисливого піклування про людей; терпимості й толерантності до інших моральних поглядів» [5, с. 991].

Російська дослідниця О. Яшкова також розглядає сутність ціннісного ставлення до людини в контексті гуманістичної парадигми виховання, спрямованої на взаємодію та спілкування на основі визнання унікальності особистості іншої людини. Учена вважає, що ціннісне ставлення до людини можна виховати за умови педагогічної підтримки вихованців (виявлення проблем та визначення шляхів їх подолання на основі гуманної взаємодії та співпраці). Ціннісне ставлення до людини є виявом людяності і прагненням олюднення буття [11].

Ціннісне ставлення до людини визначається гуманістичною етикою і мораллю, що детермінує гуманне ставлення особистості до себе і до іншої людини. Гуманізм є мірою людського в людині, її прагнення до гуманістичного ідеалу, усвідомлення свого буття стосовно моральності, готовність послуговатися моральними цінностями у власній поведінці, протистояння злу, аморальності і насиллю. Гуманізм не дається від народження, а культивується особистістю самостійно у процесі життя через турботу про інших, співчуття, співрадість, любов до рідних, вчителів, друзів, безкорисливу допомогу і розраду, що є особливо важливим у молодшому шкільному віці.

Російський вчений О. Суворов у працях «Сенс життя і воля до життя» [8], «Людяність як фактор саморозвитку особистості» [9] доводить, що необхідною умовою виховання гуманізму у дітей є самореалізація їх сутнісних сил, яка дозволяє у практичній діяльності не лише піднятися до моральних цінностей, інтеріоризувати їх, а й виробити власні цінності, тобто стати творцем самого себе, покращити довкілля тощо.

Зрештою, на думку вченого, людське стає людяним через культуру і окультурення, тоді як нелюдяність, «антилюдське» виявляється у підкоренні людини, ставленні до неї як до засобу, використання її у будь-яких цілях [7, с. 150].

Ефективність виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до людини значною мірою залежала від гуманістичної спрямованості особистості вчителя, який має ставитися до дитини як до найвищої цінності, визнавати її права на свободу і щастя, вільний розвиток і прояв своїх здібностей. Учителю

покликаний не лише давати освіту, а й виховувати, підтримувати людське в людині, оволодівати високими моральними якостями, ґрунтовними знаннями, педагогічними технологіями, а також постійно підвищувати свій фаховий рівень, який необхідний для практичної діяльності.

Важливим кроком у підготовці вчителів було переконання їх у необхідності відмовитися від авторитарного стилю виховання та авторитарної педагогіки та виробити стійку гуманістичну позицію. Зокрема, вчителі мали переконатися у тому, що спілкування на гуманістичних засадах – це не вміння утримувати дисципліну, а залучення учнів до гуманістичних цінностей; спільна мова з учнями – це не домінування інтересів колективу й вимога слухняності, а мова довіри і поваги почуття гідності дитини. Такий стиль педагогічного спілкування полегшує спілкування для самих учнів, стимулює їх ініціативу, самостійність суджень, критичність мислення, моральні почуття, їх причетність до того, що відбувається у класі [2, с. 92]. Потрібно, щоб вихованці не лише навчилися ціннісно ставитись до інших, а й протистояти аморальним впливам, приниженню людської гідності, що без допомоги учителя досягнути неможливо.

Ще одним науковим підходом у роботі педагога з батьками і дітьми був особистісно орієнтований підхід, який забезпечував виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів через увагу до внутрішнього світу та переживань дитини; персоналізацію виховання; адаптацію змісту навчальної і виховної інформації до рівня здатності її сприйняття вихованцями; врахування індивідуальних особливостей, здібностей, нахилів дитини, розвиток відповідальності та здатності усвідомлення наслідків власних дій; апеляцію та підтримку авторитетних дорослих.

Особистісно орієнтований підхід спрямований на розкриття особистісного потенціалу молодшого школяра, реалізацію його сутнісних сил, утвердження вищих моральних цінностей у поведінці, створення відповідного виховного середовища, здатного розкрити здібності і задатки молодшого школяра.

Досліджуючи процес «культивування у вихованців цінності іншої людини», І. Бех підкреслює важливість системного підходу через призму змістового і вікового аспектів та звертає увагу на поетапність цього процесу. На першому етапі ціннісне ставлення до іншої людини виникає спонтанно на

суб'єкт-суб'єктному рівні. Наступний етап – запобігання зневажливому ставленню до інших людей, який здійснюється педагогами і батьками. Учений акцентує, що «часто формуванню у дітей зневажливого ставлення до інших сприяють батьки, які демонструють перед ними таке ставлення до тих, хто причиняє комусь із них певне занепокоєння. Деяких батьків лякає стрімке зростання кола спілкування дитини і тому вони проявляють зневагу до вчителів та інших людей, порівняння з якими, як їм вважається, може бути не на їхню користь» [1, с. 131]. Також І. Бех підкреслює, що проявами ціннісного ставлення до людини є повага її гідності, недопустимість образ, глузування, зневажання у міжособистісному спілкуванні. Стратегічним орієнтиром у вихованні ціннісного ставлення до іншої людини виступає людяність (доброта), виховання вдячної пам'яті.

Суб'єкт-суб'єктний підхід визначав взаємоактивну партнерську взаємодію вихователя і вихованця, спрямовану на встановлення довірливих стосунків; почуття комфорту та захищеності через педагогічну підтримку, розуміння моральних потреб молодшого школяра, створення ситуацій успіху з метою мотивування та стимулювання до прояву ціннісного ставлення до людини у реальній поведінці.

Виховання ціннісного ставлення до людини здійснювалося в атмосфері поваги до людської гідності вихованців, що надзвичайно важливо для самореалізації сутнісних сил дитячої особистості. Вчитель мав вміти довіряти дитині, розуміти її позицію та враховувати її, виявляти інтерес до її особистості, стимулювати та спрямовувати моральний розвиток; бути тактовним; добре розуміти внутрішні стани дитини за її поведінкою, володіти засобами невербального спілкування (міміка, жести); володіти засобами, що спонукають до активної взаємодії (приклади з власного досвіду, життя); долучати до спільної творчої діяльності; використовувати у своїй практиці гумор, бути готовим до усмішки, володіти тоном і півтоном, слухати і чути учня, не перериваючи його мовлення і навчальні дії; вміти впливати на учня не прямо, а опосередковано і т.п.

Ми підтримуємо наукову позицію І. Беха стосовно того, що «людяність мусить виступити практичною реалізацією гуманізму, духовності у її світському розумінні, з одного боку, а з другого – передумовою для формування гуманістичного світогляду. Людяність – це джерело, мета і критерій

істинності гуманістичного світогляду. Йдеться про особистісну якість людини, що має проявлятися у відповідальності за себе перед своєю совістю, у прагненні допомогти, а не нашкодити іншій людині, у свідомому виконанні обов'язку збереження людського життя і природи, яка залучається людством у свою життєдіяльність» [1, с.21].

Суголосними є погляди М. Савчина, який вважає центром моральної свідомості і самосвідомості іншу людину (молодший, ровесник, старший, людина похилого віку), яка є безумовною цінністю незалежно від її якостей, особливостей, об'єктивної чи суб'єктивної оцінки, стосунків з нею тощо. Зокрема, психолог звертає увагу на різні відхилення у ставленні до інших людей (небажання одного з партнерів інтимної пари «відпустити» іншу людину, психологічні травми, емоційна залежність, протидія інших людей, переоцінка власних можливостей). Такі викривлення призводять до деперсоналізації інших людей, визначають ставлення до них як до «нерозумних дітей». Цінність іншої людини виявляється у повазі та вдячності до неї. «Часто власна нездатність відчувати та задовольняти інтереси інших людей маскується проєкцією цих тенденцій на інших людей (це вони нездатні, безвідповідальні, ліниві)» [6, с. 43]. Виходячи з цього, виховати ціннісне ставлення до іншої людини можливо через відповідальне ставлення до себе та до інших, свободу волі, моральний вибір.

Зазначені наукові підходи лягли в основу запропонованих нами педагогічних умов виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів у навчально-виховному процесі.

Ми поділяємо думку С. Гарячої, що педагогічні умови визначають «цілеспрямовану систему роботи, спрямовану на досягнення мети, вирішення поставлених педагогічних завдань, через відповідний зміст, форми і методи виховання, що передбачає досягнення певного результату» [4, с. 88].

Педагогічними умовами, що забезпечують ефективне виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до людини, визначаємо такі:

- підготовка вчителів до виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів;
- розроблення та впровадження методики виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів у навчально-виховному процесі;

- забезпечення взаємодії школи із сім'єю у вихованні ціннісного ставлення до людини у молодших школярів.

Зазначені педагогічні умови забезпечують ефективність через комплексність, взаємозв'язок і цілісність.

Педагогічні умови виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до людини детермінуються положеннями гуманістичної етики і відповідають принципам сучасного виховання, серед яких:

- *принцип цілісності*, забезпечує виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів через цілеспрямований вплив як на уроках, так і в позаурочній діяльності;
- *принцип наступності* передбачає неперервність у вихованні ціннісного ставлення до людини на основі збереження та розвитку здобутих знань, умінь і навичок молодших школярів та встановлення зв'язку між їх реальними досягненнями та подальшим розвитком;
- *принцип єдності виховних зусиль*, допомагає скоординувати зусилля школи, сім'ї та інших соціальних інститутів у вихованні ціннісного ставлення до людини у молодших школярів;
- *принцип відповідності вікових особливостей* передбачає врахування вікової специфіки у вихованні ціннісного ставлення до людини через відбір змісту, форм і методів роботи для кожного з підперіодів дітей молодшого шкільного віку;
- *принцип резонансу* у вихованні ціннісного ставлення до людини реалізується через уважність до власних вчинків і слів, уміння рефлексувати з приводу власних вчинків та поведінки.

Практика показала, що у процесі виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів виникає безліч складних, виховних і навчальних проблем, розв'язання яких потребує комплексного підходу до застосування різних методів впливу чи варіантів їх раціонального поєднання. Ми поділяємо думку Н. Щуркової, що «метод виховання – це ініційована педагогом діяльність дитини, що породжує спонтанне соціально-ціннісне новоутворення в особистісній структурі дитини» [10, с. 201].

У нашому дослідженні *методи* виховної роботи конкретизувалися педагогічними техніками, прийомами, вправами, завданнями, іграми тощо. Під час роботи ми використовували методи, які умовно можна розділити на такі групи:

пізнавально-дослідницькі, зворотного зв'язку, наочні, ігрові, практичні та арт-методи.

Пізнавально-дослідницькі методи сприяли формуванню когнітивного компоненту, переважно це були вербальні методи пояснення, роз'яснення, обговорення, етичні бесіди, роздуми («Філософія для дітей»), дискусії («дискусійна сітка», «запитання до автора», метод «прес»), рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, які сприяли розширенню кола знань про людину як найвищу цінність, а також про людяність, гідність, справедливість, толерантність, відповідальність, вчили самостійно здобувати інформацію з зазначеної проблеми та усвідомлювати її роль у власному житті, житті суспільства, необхідність діяти морально у ставленні до інших, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, визнавати право інших на ціннісне ставлення до себе, водночас розрізняти потребу у підтримці і маніпуляції свідомості та формувати стійкі переконання.

Методи зворотного зв'язку були спрямовані на формування емоційно-ціннісного компоненту, з опорою на емоції і переживання молодших школярів у процесі соціального порівняння і проєкції, через асоціації, створення ситуацій успіху («діаграма Вена», «мікрофон», «мозковий штурм», «асоціативний куш», метод «збережи останнє слово для мене», «пиктограми»), що сприяло переживанню молодшими школярами ціннісного ставлення до себе та до інших, бажанню виявляти ціннісне ставлення і отримувати від цього задоволення, а також визначити простір до особистісного вдосконалення.

Ігрові та практичні методи (вправи, творчі завдання, сюжетні ігри, ігри-драматизації, рольові ігри, «галерея», розв'язання морально-етичних ситуацій, метод проєктів) забезпечили формування поведінково-діяльнісного компоненту, а також сприяли виробленню необхідних умінь і навичок, стійких моральних звичок та стереотипів поведінки ціннісного ставлення до людини у молодших школярів через моральну практику.

Наочні методи (плакати, ілюстрації, схеми, мультфільми, фільми) сприяли кращому засвоєнню знань, розвитку емоційної сфери та встановленню логічних зв'язків через наведені зразки, що відображає перехід від конкретного до абстрактного мислення у молодших школярів.

Таким чином, використання гуманістичного, системного, особистісно орієнтованого та суб'єкт-суб'єктного

наукових підходів є основою виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів, обумовлене викликами сучасності та потребами початкової ланки освіти. Подальшого вирішення потребує проблема повної відмови від авторитарного стилю виховання та зорієнтованості на гуманістичні цінності, що визначають виховання ціннісного ставлення до людини у дітей різних вікових груп.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посібник / Іван Дмитрович Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
3. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія / Валентина Олексіївна Білоусова – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.
4. Гаряча С. А. Виховання основ етичної культури молодших школярів в навчально-виховному процесі : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 – теорія і методика виховання / Світлана Анатоліївна Гаряча. – Київ, 2010. – 243 с.
5. Киричок В. А. Ціннісне ставлення / Віра Андріївна Киричок // Енциклопедія освіти / АПН України ; гол. ред.. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 991.
6. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : [монографія] / Мирослав Васильович Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.
7. Суворов А. В. Понятие человечности в контексте философии Э. В. Ильенкова и проблема качества страдания / А. В. Суворов // Материалы межвузовской научной конференции [«Университетский учёный: облик, образ, модель»], (3–4 июня 1997. М.). – М. : Университет Российской Академии Образования, 1997. – С. 150–154.
8. Суворов А. В. Смысл жизни и воля к жизни / Александр Васильевич Суворов // Психолого-педагогические и философские аспекты проблемы смысла жизни. – М., Психологический институт РАО, 1997. – С. 40–57.
9. Суворов А. В. Человечность как фактор саморазвития личности / А. В. Суворов // Мир психологии. – 1996. – № 2. – С. 24–52.
10. Щуркова Н. Е. Новое воспитание / Надежда Егоровна Щуркова. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 128 с.

11. Яшкова Е. В. Формирование ценностных отношений к человеку у студентов вуза в процессе профессиональной подготовки : дисс. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.08 – «Теория и методика профессионального образования» / Елена Вячеславовна Яшкова. – Нижний Новгород, 2006. – 187 с.

О. П. Третяк

Современные научные подходы к воспитанию ценностного отношения к человеку у младших школьников

Коммунальное учреждение «Кировоградский институт
последипломного образования имени Василия Сухомлинского»
(39/63, ул. Большая Перспективная, г. Кировоград, Украина)

В статье раскрываются основные научные подходы к воспитанию ценностного отношения к человеку у младших школьников. Основное внимание сосредоточено на гуманистическом, системном, личностно ориентированном и субъект-субъектном подходах, а также принципах целостности, преемственности, единства воспитательных усилий, соответствия возрастным особенностям, резонанса, определяющих педагогические условия воспитания (подготовка учителей к воспитанию ценностного отношения к человеку у младших школьников; разработка и внедрение методики воспитания ценностного отношения к человеку у младших школьников в учебно-воспитательном процессе, обеспечение взаимодействия школы с семьей в воспитании ценностного отношения к человеку у младших школьников) и выбор целесообразных форм и методов работы.

Ключевые слова: младшие школьники, научные подходы, принципы воспитания, ценностное отношение к человеку, педагогические условия, методы.

О. P. Tretiak

Modern Scientific Approaches to Education of Value Attitude to Human Being in Primary School Children

Vasyl Sukhomlynskyi Kirovohrad Regional In-Service Teacher
Training Institute (63/39 Velyka Perspektyvna Str., Kirovohrad, Ukraine)

In the article, the basic scientific approaches and principles of education of value attitude to human being in primary schoolchildren are outlined. The author focuses on the humanistic, systemic, personality-oriented and subject-subject approaches, as well as the principles of integrity, continuity and unity

of educational effort, of taking into account age characteristics, of resonance, which define the pedagogical conditions of the education (training teachers to education of value attitude to human being in primary schoolchildren, the development and implementation of the methodology of education of value attitude to human being in primary schoolchildren in educational process, ensuring cooperation of family and school in the education of value attitude to human being in primary schoolchildren) and selection of the appropriate forms and methods of work.

Keywords: primary schoolchildren, scientific approaches, principles of education, value attitude to human being, pedagogical conditions, methods.

References

1. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]: Vol. 2. Osobystisno orientovanyi pidkhid: naukovopraktychni zasady. Kyiv: Lybid.
2. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Akademyvdav.
3. Bilousova, V. O. (1997). *Teoriia i metodyka humanizatsii vidnosyn starshoklasnykiv u pozaurochnii diialnosti zahalnoosvitnoi shkoly* [Theory and Methods of humanizing relations after-hour activity of pupils in secondary school]. Kyiv: IZMN.
4. Hariacha, S. A. (2010). *Vykhovannia osnov etychnoi kultury molodshykh shkoliariv v navchalno-vykhovnomu protsesi* [Education of ethical culture foundations of primary schoolchildren in the educational process]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
5. Kyrychok, V. A. (2008). *Tsinnisne stavlennia* [Value attitude]. In V. H. Kremen (Ed.), *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter.
6. Savchyn, M. V. (2008). *Psykholojiia vidpovidalnoi povedinky* [Psychology of responsible behaviour]. Ivano-Frankivsk: Misto NV.
7. Suvorov, A. V. (1997). *Poniatie chelovechnosti v kontekste filosofii E. V. Ilenkova i problema kachestva stradaniia* [The concept of humanity in the context of E. V. Ilenkov's philosophy and problem of quality of suffering]. In *Universitetski uchenyi: oblik, obraz, model* [University scientist: shape, image, model]. Proceedings of Conference. (pp. 150-154). Moscow: Universitet Rossiiskoi Akademii Obrazovaniia.
8. Suvorov, A. V. (1997). *Smysl zhizni i volia k zhizni* [The meaning of life and the will to live]. In *Psikhologo-pedagogicheskie i filosofskie aspekty problem smysla zhizni* (pp. 40-57). Moscow: Psikhologicheskii institut RAO.

9. Suvorov, A. V. (1996). *Chelovechnost kak faktor samorazvitiia lichnosti* [Humanity as a factor of self-development]. *Mir Psikhologii*, 2, 24–52.
10. Shchurkova, N. E. (2000). *Novoe vospitanie* [New education]. Moscow: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii.
11. Yashkova, E. V. (2006). *Formirovanie tsennostnykh otnoshenii k cheloveku u studentov vuza v protsesse professionalnoi podgotovki* [Formation of university students' value attitude to the person in the process of professional preparation]. (Doctoral dissertation, Nizhnii Novhorod).

УДК 316.722:2-4(477)

О. М. Троїцька, Л. Ю. Москальова, м. Мелітополь

ДІАЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ: КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ВИМІР ОДВІЧНИХ ПРОБЛЕМ

У статті продовжена наукова традиція розгляду проблеми гармонізації спільного життя народів, які презентують різні культурні ідентичності, зокрема релігійну ідентичність української людини. Як конструкт побудови ненасильницького миру запропоновано діалог з його атрибутом – толерантністю. Визначена предметна площина діалогу в інформативно-екзистенціальній взаємодії релігійних спільнот України та суб'єктів релігійного простору. Виявлено зони найбільшого непорозуміння віруючих людей та експліковано можливості діалогу у духовному поступі українства.

Ключові слова: *глобалізація, діалогічність, духовність, етноконфесійність, ідентифікація, релігійність, толерантність.*

У релігійному розвитку України і в минулому, й сьогодні діють різні за своїм походженням спільноти, які намагаються мирно співіснувати на українських теренах, зберігаючи віками свої особливості, взаємодоповнюючи та взаємозбагачуючи одна одну. Аналіз історичної спадщини, зроблений вченими різних напрямів гуманітарного знання, свідчить, що лише в окремі історичні періоди толерантність і добрі стосунки цих спільнот поступалися локальним протистоянням. Визначення стану сучасного розвитку релігійних спільнот України щодо його тенденцій, загальних рис, особливостей, конфліктогенів та ризиків видається нам важливим і потребує: розкриття діалектики етнічного і конфесійного та їх ролі в розвитку діалогічних й толерантних відносин; характеристики загальних рис